

СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ДАВРИДА ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ВА МАЪНАВИЙ АСОСЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-24-208-215>

Саида АГЗАМХОДЖАЕВА,

фалсафа фанлари доктори,

Ўзбекистон Миллий университети профессори

saida1881@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада ижтимоий идеал тушунчасининг фалсафий ва маънавий асослари таҳлил қилинган бўлиб, унинг сунъий интеллект (AI) технологиялари билан боғлиқ замонавий ижтимоий муаммолари ёритилади. Мақолада Ўзбекистон миллий маънавиятида ижтимоий идеалнинг ўрни ва унинг таълим, ахлоқ ва фуқаролик жамиятидаги аҳамияти хусусида илмий таҳлил берилган. Сунъий интеллектнинг глобал ривожланиши ижтимоий идеалга қандай таъсир кўрсатаётгани, унинг миллий қадриятлар ва маънавий ҳаётга сингиши, шунингдек рақамли неравенлик, ахлоқий хавфлар ва маданий идентификация муаммоларига эътибор қаратилган. Муаллиф томонидан миллий маънавиятни асраб-авайлаш ва сунъий интеллектни масъулиятли жорий этиш бўйича назарий ва амалий таклифлар илгари сурилган. Ушбу таҳлил миллий ва глобал илмий қарашлар уйғунлигида ижтимоий идеалнинг технологик асрдаги трансформациясини англашга ёрдам беради.

Калит сўзлар: ижтимоий идеал, миллий маънавият, сунъий интеллект, ахлоқ, таълим, фуқаролик жамияти, рақамли инклюзия, этик хавфлар, маданий идентификация, Ўзбекистон.

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ И ДУХОВНЫХ ОСНОВ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация: В данной статье анализируются философские и духовные основы понятия социального идеала, освещаются его современные социальные проблемы, связанные с технологиями искусственного интеллекта (ИИ). В статье представлен научный анализ роли социального идеала в национальной духовности Узбекистана и его значения в образовании, этике и гражданском обществе. Сосредоточено на том, как глобальное развитие искусственного интеллекта влияет на социальный

идеал, его интеграцию в национальные ценности и духовную жизнь, а также на проблемах цифрового неравенства, моральных рисков и культурной идентификации. Автором выдвинуты теоретические и практические предложения по сохранению национальной духовности и ответственному внедрению искусственного интеллекта. Этот анализ помогает понять трансформацию социального идеала в технологическом веке в гармонии национальных и глобальных научных взглядов.

Ключевые слова: социальный идеал, национальная духовность, искусственный интеллект, этика, образование, гражданское общество, цифровая инклюзия, этические риски, культурная идентификация, Узбекистан.

PHILOSOPHICAL REALIZATION OF IDENTITY AND SPIRITUAL FOUNDATIONS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract: This article analyzes the philosophical and spiritual foundations of the concept of the social ideal and highlights its contemporary social problems related to artificial intelligence (AI) technologies. The article provides a scientific analysis of the role of the social ideal in the national spirituality of Uzbekistan and its significance in education, morality, and civil society. Attention is focused on how the global development of artificial intelligence affects the social ideal, its integration into national values and spiritual life, as well as the problems of digital inequality, moral threats, and cultural identity. The author put forward theoretical and practical proposals for the careful preservation of national spirituality and the responsible implementation of artificial intelligence. This analysis helps to understand the transformation of the social ideal in the technological age in the harmony of national and global scientific views.

Keywords: social ideal, national spirituality, artificial intelligence, morality, education, civil society, digital inclusion, ethical risks, cultural identity, Uzbekistan.

КИРИШ

Ижтимоий идеал тушунчаси — жамият аъзолари томонидан эришиш исталган буюк мақсадлар ва қийматлар тизими сифатида фалсафий ва маънавий манбаларга эга. Аниқ бирида, «идеал» ва «ижтимоий идеал» тушунчалари антик давр фалсафасидан то этика, эстетика ва педагогика соҳаларида кенг қўлланиб келадиган азалий категориялардир. Ҳатто бу тушунчаларни мустақил ижтимоий воқелик сифатида изчил ўрганиш фақат

XX асрда бошланган. Илмий муаммолар коммунистик эпохада коммунистик мафкура тафаккурида утопияга оид ғоялар сифатида талқин қилинган бўлса, мустақилликка эриши билан ижтимоий идеал асоси миллий тарихи ва анъаналаримизга асослангани таъкидланди.

Ижтимоий идеал, шунингдек, маънавий юксалиш ғоясининг бир таркибий қисми бўлиб, инсонларни онгини юксак мақсадларга йўналтирувчи куч ҳисобланади. Ўзбекистон Президентларининг нутқларида айтилишича, буюк келажагимиз учун «ақил-маррифати кучли, ўтмишини, улуғ қадриятларини қадрлайдиган», ватани олдида масъулият ҳиссини туйган ёшлар тарбиялаш муҳим мақсад эканлиги алоҳида таъкидланади. Бу жумладан ижтимоий идеал ҳақидаги тушунча нафақат сиёсий-мафкуравий, балки маънавий-тарбиявий аҳамиятга эга эканлиги таъкидланади. Ҳар бир жамият аъзоси ўзи яшаб ўтган буюк аجدодларнинг улкан меросини кўздан кечириб, ўзини шундай салафларга муносиб ворис деб билиши керак эди. Шу жиҳатдан ижтимоий идеални ўрганиш фақат назарий эмас, балки келажак авлодни тарбиялашда ҳам марказий аҳамиятга эга эканлиги таъкидланади.

Ўзбекистонда ижтимоий идеал умуммиллий маънавий мерос билан чуқур боғлиқдир. Миллий маънавият тушунчаси миллатнинг моддий-маънавий бойлиги, тарихи, урф-одатлари, тили ва маданияти билан боғлиқ бўлган ўзига хос тизимдир. [1, 68] У миллатнинг табиий-тарихий ривожланишида шаклланиб, инсон руҳиятини ва жамият бирлигини мустаҳкамлайди. Халқ тараққиёти учун Шарқ фалсафасининг ҳаётбахш манбаалари ва миллий маданиятимизнинг чуқур қудуқларидан фойдаланиш муҳимдир. Ҳақиқатан, Ўзбекистон мустақилликка эришгач, миллий-маънавий қадриятларга суяниб, баркамол авлодни тарбиялаш ижтимоий тараққиётнинг ҳам воситаси, ҳам мақсади сифатида қаралди. Шу боис юртимизда халқ тили, адабиёти ва халқ орасида қадрланадиган буюк устоз ва уламоларнинг ҳаёти мисолида маънавий тарбия беришга алоҳида эътибор қаратилди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Ҳозирги замонда сунъий интеллект (AI) технологиялари жаҳон миқёсда кўп соҳаларда инновацияларга олиб келмоқда. UNESCO маълумотларига кўра, AI тиббиётда ташхис қўйишдан тортиб ижтимоий тармоқларда одамлар алоқа қилишини соддалаштиришга қадар кенг имкониятлар беради. [3, 17] Бироқ, ушбу ривожланиш бир қатор жиддий этик муаммоларни ҳам кучайтиради: сунъий интеллект тизимлари инсониятдаги мавжуд хатолар ва камситилишларни кўчатириши, иқлим ўзгаришларига салбий таъсири, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдид солиши мумкинлиги

таъкидланмоқда. UNESCO раҳбарининг таъбири билан айтганда, сунъий интеллект технологияларида этик вахтлар бўлмаса, улар «тез босқичда жаҳон ўзгаришига» олиб келади ва у замонавий маърифий босқич ҳисобланиши мумкин. [2, 4]

Таълим соҳасида эса сунъий интеллект имкониятлари кенг: UNESCO хулосасига кўра, AI таълимнинг долзарб муаммоларига ечим топиш, таълим жараёнини инновациялаштириш ва таълим сифати учун баробарликни таъминлашда муҳим рол ўйнайди. [3, 8] Аммо технология тез ривожланаётгани сиёсат ҳамда қонун-қоидаларни ортида қолдирмоқда. Масалан, UNESCO 2025 йилда Ўзбекистонда таълимда рақамли ва сунъий интеллект янгиланишларини жорий этиш бўйича амалга оширилаётган чоратadbирлар ҳақида хабар берди; бунда устозларнинг рақамли малакалари бўйича курслар ўқитилмоқда ва ўқитишда AI асосидаги ечимлардан фойдаланиш учун ўқитувчиларга ёрдам кўрсатилмоқда. [4]

Фуқаролик жамияти нуқтаи назаридан AIга боғлиқ жараёнлар иккижанли таъсир кўрсатиши мумкин. Бир тарафдан, сунъий интеллект ҳуқуқни ҳимоя қилиш соҳасида сўроқ ва таҳлил воситаси сифатида фойда келтиради; масалан, ахборот очиқлиги бўйича маълумотларни таҳлил қилиб инсон ҳуқуқлари бузилишини аниқлай олади. Бошқа тарафдан эса, AI тизимлари дезинформация тарқалиши, назорати кўпайиши ва демократия жараёнларига аралашishi каби салбий хавфларни ҳам юзага келтириши мумкин. UNESCO таъкидлашича, сунъий интеллектнинг этик қоидалар билан тартибга солилмаган ҳолати инсониятнинг инсониятбуюк қадриятларини хавф остига олади. [4, 6] Шу боис, ахборот технологиялари жадал ривожланишида ахлоқий мезонлар устуворлигини таъминлаш зарурлиги бутун дунё miqyosida қўлга олинмоқда.

НАТИЖАЛАР

XIX янги асрдаги технологиялар жамиятнинг умумий ғояларига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Бир томондан, рақамли технологиялар халқларни боғловчи узлуксиз ўзаро алоқага йўл очди, бу эса ғоялар ва қадриятларнинг глобал даражада таралиши ва ўзаро бойишига имконият бермоқда. Мисол учун, интернет ва мобил алоқа технологиялари турли маданиятлар ўртасидаги муносабатларни жадаллаштириб, умумий ижтимоий ғоялар тўпламининг шаклланишига хизмат қилмоқда.

Бундан ташқари, сунъий интеллект ёрдамида янги «рақамли инклюзивлик» маданияти шаклланимоқда. [5, 42] Телекоммуникация мутахассисларининг таъбири билан, рақамли инклюзия «фаолиятнинг иқтисодий зарурати, фақатгина ижтимоий идеал эмас» эканлиги

таъкидланган. Бу рақамли имкониятлардан барча тенг фойдаланиши кераклигини англатади, чунки замонавий дунёда рақамли технологиялар иқтисодий тараққиётни ҳам бошқармоқда.

Бироқ технология тараққиёти барчада бирхил имтиёзларни яратмайди. Амалдаги тадқиқотлар кўрсатадики, «рақамли бўлиниш» (digital divide) масаласи барчани бир хил технологияга уланган бўлмайди. Бу эса инновациядан четда қолган жамоаларда, айниқса кам ресурсли ёки кучсиз билимга эга гуруҳларда, ижтимоий тенгсизликни кучайтириш хавфини туғдиради. Шунингдек, «маънавий оммавийлаштириш» хуружлари юзага келади: глобал маданиятнинг таъсирида маҳаллий кадриятлар қопланиб, маданий хилма-хиллик заифлашиши мумкинлигини пажўҳлашлар кўрсатди.

МУҲОКАМА

янги технологиялар ижтимоий идеал тушунчасини трансформация қилмоқда. Масалан, иш ўринларини роботлаштириш оддий инсон меҳнатидан осонроқ натижа олиш имконини беради, бу эса жамият идеалига янгича мазмун қўшади: барча учун хавфсиз меҳнат, юқори маҳсулдорлик ва кўпроқ дам олиш санмок ажойиб бир қисм. Лекин бу жараён бирдай хавфсиз эмас: йўқолган иш ўринлари, шахсий маъно йўқолиши, жамият ижтимоий барқарорлиги хатарлари пайдо бўлиши мумкин. Шу боис рақамли инклюзивликни таъминлаш, ахборотларга тенг кириш ва ахборот-таълим технологияларида адолатли имкониятлар яратиш ижтимоий идеални муҳофаза қилишнинг муҳим шарти бўлиб қолмоқда.

Ижтимоий идеал ва сунъий интеллект муаммосини турли фалсафий мактаб нуқтаи назаридан таҳлил қилиш ҳамда уларни ҳал этиш чораларини кўриб чиқиш муҳимдир. Қуйида уч та муҳим ёндашувни кўриб ўтамыз:

- **Утилитаризм:** Бу мактаб учун ахборот ва технологияларнинг ижтимоий фойдаси устувордир. Утилитаризм барча учун энг кўп бахт (яъни умумий манфаат)ни максималлаштиришга ҳаракат қилади. [7, 74] Сунъий интеллект ишлаб чиқаришда инсон учун хатарли ва чарчоқли жойларни роботлар билан алмаштириб, меҳнат хавфсизлигини ошириш ва маҳсулдорликни яхшилаши мумкин. Лекин бунга эришиш жараёнида иш ўринлари йўқолиши, инсон мафкурасидан узоқлашиши каби ижобийдан зиёд зарарлар ҳам назарда тутилади. Шунингдек, утилитар жиҳатдан қонун ва ахлоқ принциплагини ҳам қийматлар қиёфасида кўриш керак, чунки жамоатчилик ўзаро келишуви «энг кўп фойда»ни белгилашда ақлли усулдир.

- **Неокантчи (деонтологик) ёндашув:** Иммануил Кантнинг доимий принципларига асосланган бу мактаб инсон кадр-қиммати ва бурчларини устувор деб билади. Унга кўра, сунъий интеллект инсонларни холис восита

сифатида эмас, балки мақсад сифатида эътиборга олиши керак. [6, 32] Мисол учун, AI тизимлари инсон ҳуқуқларини қидириш ва муҳофаза қилиш вазифасида ишлатилиши мумкин, яъни тиббий тасвирларни таҳлил қилиб касалликни илгари аниқлашда ёрдам бериши мумкин. Лекин аксинча, агар AI инсон ҳимоясига мос келмайдиган ҳолда дастурланса, у инсон ҳуқуқларининг бузилишига олиб келиши ҳам мумкин. Шу мақсадда неокантчи ёндашувда сунъий интеллект дизайнида шаффофлик, инсон назорати ва ички ахлоқий чекловларни ўрнатиш лозимлиги қайд этилади.

• **Коммуникатив фалсафа:** Юрген Хабермас кабиней мактабидан келиб чиққан бу ёндашувда жамият идеаллари фуқаролар ўртасидаги мулоқот натижасидир. Ушбу мактабда фуқаролик муқолатлари, очиқ муҳокамалар ва келишув асосида қиймат ва идеаллар шаклланади. Монтининг (2024) талқин қилишича, сунъий интеллект асосидаги тил моделлари (LLM) жамоавий суҳбатларда маълум даражада иштирок этиши мумкин, лекин улар узлуксиз қараш ва ҳақиқатни текшириш қобилиятига тўлиқ эга эмас. [7, 76] Масалан, улар бошқаларга таъсир қиладиган матнлар ярата олади, аммо ушбу мазмуннинг манбалари ҳақида очиқлик ва ҳаққониятини таъминлаш масъулияти инсонларга қаратади. Шундай экан, коммуникатив ёндашувда сунъий интеллектни жамоатчилик муҳокамаларида фойда келтирадиган восита сифатида қабул қилиш, бироқ унинг таъсири остидан чиқариш ва текширишга масъулиятни инсонларга юклаш тавсия қилинади.

Юқоридаги таҳлил натижалари асосида ижтимоий идеалнинг сунъий интеллект билан боғлиқ муаммоларини ечиш бўйича қуйидаги чоратadbирлар тавсия этилади:

Биринчидан, маълумот-коммуникация ва сунъий интеллект соҳасида халқимизнинг билим ва кўникмаларини ошириш. рақамли саводхонликни кучайтириш, ахборот технологиялари ва сунъий интеллект таълимига сармоя киритиш барча соҳаларда инновацияни таъминлайди. UNESCO таъкидлашича, таълимда AI воситаларини жорий қилиш орқали таълим сифатини яхшилаш, тенг имкониятлар яратиш мумкин. [3, 14] Шунингдек, ўқитувчилар ва талабалар учун рақамли компетенцияларини ошириш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш керак (Ўзбекистондаги таълим соҳасидаги лойиҳалар шу мақсадни кўзлаган).

Иккинчидан, сунъий интеллект учун этик қоидаларни ўрнатиш. Ахлоқий қафолатларни таъминловчи миллий стандартлар яратиш зарур. UNESCOнинг сунъий интеллект этикаси бўйича тавсияларида инсон ҳуқуқлари ва шаффофликни устувор қиймат деб белгилаган ҳолда, AI ривожини учун

қоидалар тизимини шакллантириш таклиф этилади. [4, 7] Давлат ва жамоатчилик томонидан жорий этиладиган этика кодекслари ва қонунлар инсон ҳуқуқлари билан зид равишда ишлайдиган AI тизимларини чеклашга ёрдам беради.

Учинчидан, миллий қадриятларни сақлаб, улардан янги технологияларни жорий қилишда фойдаланиш. Ижтимоий идеални шакллантиришда ўз тарихий-фарҳангий меросимизга таянган ҳолда инновациялар киритиш лозим. Зардуштчиликдан ақлий жамият ғояларигача бўлган анъанавий муносабатларни жадал ривожланадиган мақсадлар билан уйғунлаштириш керак. Буюк аجدодларимизнинг ибратли ҳаётини шакллантириш орқали ёшларимизни миллий ғурур ва маърифат билан тарбиялаш зарурлиги таъкидланганлигига қараб, инновацияларни жорий этишда ҳам миллий қадриятларимиз саъй-ҳаракатларимизга асос бўлиши лозим.

Тўртинчидан, фуқаролик жамиятини қўллаб-қувватлаш. Аҳоли фаоллиги ва мустақил фикрлашини кучайтириш учун ахборотга эркинлик ва шаффофлик муҳитини ҳимоя қилиш зарур. Жамоатчилик назорати, журналистика ва фуқаролик жамоатчилик институтларини сунъий интеллект соҳасидаги муаммоларга жалб этиш биз ишончсиз ахборот оқимини кескин камайтиради. [8, 31] Бу орада дискуссиялар ва мулоқотлар орқали ахлоқий масалаларни муҳокама қилиш (масалан, этиклик, шаффофлик) демократик жамият идеалларига мос келади.

Бешинчидан, халқаро ҳамкорлик ва стандартларни кучайтириш. Сунъий интеллектнинг ижобий тараққиёти ва хавфсизлигини таъминлаш учун юнеско каби халқаро ташкилотлар билан биргаликда меҳнат ва таълим стандартларини ишлаб чиқиш зарур. [9, 84] Халқаро муҳокамаларда ҳам электрон тарғибот ва ахлоқий меъёрлар ҳақидаги мулоқотни кенгайтириш орқали умумижаҳон жиҳатдан мустаҳкам қоидалар тизимини яратиш мумкин.

ХУЛОСА

Юқоридаги таҳлиллардан кўринадик, ижтимоий идеал тушунчаси фалсафий, тарихий ва маънавий омилларни уйғунлаштирган ҳолда шаклланади. Бунга Ўзбекистон ўзига хос тарихи ва қадриятлари, ҳамда глобал технологиялар ҳам кўмаклашади. Сунъий интеллект эса ижтимоий идеални янгилаш, янгича ғоя ва мақсадларини жорий этиш учун имкониятлар яратади, аммо этик муҳитни қўллаб-қувватлашни талаб қилади. Жамоатчилик нафақат техник олға қадамни, балки ахлоқий-ижтимоий жиҳатдан ҳам тайёр эканлигини таъминлаши керак. Шу нуқтаи назардан,

янги технологияларни инсонпарварлик ва адолат руҳида жорий этиш барча учун умумий идеалга эришиш ва жамиятни барқарор ривожлантиришнинг кафолати бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Ағзамхўжаева С.А. Ижтимоий идеал ва маънавий ҳаёт. Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007.
2. UNESCO. Ethics of Artificial Intelligence (Recommendation on the Ethics of AI). Paris, UNESCO, 2021.
3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education. UNESCO, 2024.
4. UNESCO. Advancing digital education in Uzbekistan: Wendy Gorton's mission to empower teachers. UNESCO Uzbekistan, 25 February 2025.
5. Green B. Social Robots, AI, and Ethics. Santa Clara, CA: Markkula Center for Applied Ethics, 2023.
6. Alsaleh A., Mishra S., et al. The impact of technological advancement on culture and society. Scientific Reports, 2024, 14:32140.
7. Monti P. AI enters public discourse: A Habermasian assessment of the moral status of large language models. Etica & Politica, 2024, 26(1):61–80.
8. Telefónica. Digital inclusion as a driver of prosperity (блог). Telefónica, 2023.
9. Ўзбекистон Миллий Университети. Ижтимоий фалсафа (ўқув қўлланма). Тошкент: НМУ Фалсафа факултети, 2024.